

# חוב תלמידי חכמים במלחמת מצווה

הרב יצחק שילת

## א. איזוהי מלחמת מצווה?

המושג 'מלחמת מצווה' מקורו במשנה במסכת סוטה (ח, ז), ומשמעו מלחמה שהיא מצווה עלינו, שאנו חייבים בה (ר' יהודה מכנה אותה במשנה זו בשם 'מלחמת חובה'), להבדיל מ'מלחמת הרשות'. בימינו אין לנו מלחמת רשות, שכן המשנה בסנהדרין (ב, ד) אומרת שבשביל להוציא למלחמת רשות צריך אישור מבית דין של שבעים ואחד, דהיינו סנהדרין, וסנהדרין עדיין אין לנו.

ובכן, אילו מלחמות מוגדרות כ'מלחמת מצווה'? קודם כול צריך לדעת שהפוסק העיקרי שעליו סומכים בכל חלקי התורה שלא נהגו בזמן הגלות הוא הרמב"ם, שבספרו 'משנה תורה' כלל את כל הלכות התורה, בין אלו הנוהגות בזמן הגלות ובין אלו הנוהגות רק בארץ ישראל ובזמן שבית המקדש קיים. הרמב"ם מגדיר כ'מלחמת מצווה' שלוש מלחמות: "מלחמת שבעה עממין, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מצר שבא עליהן" (הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"א). שתי המלחמות הראשונות מפורשות בתורה. לגבי שבעת העממים התורה מצווה "החרם תחרימם" (דברים כ', יז), ולגבי עמלק - "תמחה את זכר עמלק" (שם כ"ה, יט). מלחמת עזרת ישראל מצר שבא עליהם מפורשת בתלמוד הירושלמי בסוטה (פ"ח ה"י): "מלחמת חובה כגון דאתיין אינון עלינו (=שהם [הגויים] באים עלינו)".

לדעת הרמב"ם בהשגותיו לספר המצוות (הוספות למצוות עשה מצווה ד) יש מלחמה נוספת המוגדרת כמלחמת מצווה, והיא המלחמה לכיבוש ארץ ישראל. לדעתו מה שאומרת הגמרא בסוטה מד ע"ב "מלחמות יהושע לכבוש דברי הכל חובה" לא נאמר בגלל היותה מלחמת שבעת עממים, אלא משום ש"והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר ל"ג, נג) היא מצוות כיבוש הארץ מיד זולתנו מן האומות וישיבה בה, ו"נצטוונו בכיבוש בכל הדורות".

יש לדעת שהגדרים ההלכתיים של מלחמה שונים מגדרי הצלת נפשות. למשל, בהצלת נפשות מותר ומצווה לחלל שבת, אבל רק במידה שהדבר נחוץ להצלה ולא יותר. לעומת זאת במלחמה יש דין של "עד רדתה - אפילו בשבת" (שבת יט ע"א), "ואפילו שלא מפני הסכנה" (שו"ת הריב"ש סי' קא), כלומר מותר להמשיך להילחם בשבת למרות שאפשר לעשות הפסקה ליום אחד מבלי שיהיה בדבר סיכון לכוחות הלוחמים. יתר על כן, הטור (או"ח סי' רמט) פוסק שמלחמת מצווה מותר אפילו להתחיל בשבת, למרות שאפשר להתחיל אותה ביום חול.

## ב. מי מוסיף להוציא את העם למלחמה?

בהלכות מלכים ומלחמות הרמב"ם מדבר בפשטות על כך שהמלך הוא המוציא את העם למלחמה. האם דרוש לשם כך דווקא מלך ממש לכל דיניו? מסתבר שלא. בהל' תרומות (פ"א ה"ב) כותב הרמב"ם: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכבש אותן מלך ישראל, או שופט, או נביא, מדעת רוב ישראל, וזה הוא הנקרא כיבוש רבים". וכך כותב הרמב"ם בסוף השגותיו לספר המצוות: "ייראה לי שמצווה על המלך או על השופט **ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא** במלחמת רשות או מצווה להיות שואל באורים ותומים". הרי שהמוציא את העם למלחמה הוא המלך, או השופט, או כל מי שהעם ברשותו להוציאם לצבא, דהיינו מי שיכול להוציא צווי גיוס ולהעניש את מי שאינו יוצא, וזה כמובן נכון גם לגבי ממשלה כמו שיש לנו בישראל (השאלה באורים ותומים היא רק למצווה ולא לעכב, שהרי בבית השני לא היו אורים ותומים, וכמובן שלא אחרי החורבן, והחשמונאים ובר כוכבא ניהלו את מלחמותיהם בלי אורים ותומים). וכך כתב המאירי בראש פרק שמיני בסוטה: "כל מלחמה שמלכי ישראל או **מנהיגיהם** נלחמים עם אויביהם" וכו'. ועיין בשו"ת 'משפט כהן' למרן הראי"ה זצ"ל (סי' קמד אות טו-א), שכתב: "נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה".

ואכן, פוסקי דורנו התייחסו אל מלחמות ישראל של מדינת ישראל כמלחמות מצווה לכל דבר. במלחמת יום הכיפורים בשנת תשל"ד שלחתי שאלה בהלכות מחנה מלחמה אל הגרי"ש אלישיב זצ"ל, ובתשובתו אליי, שנדפסה בספר השו"ת שלו (קובץ תשובות, ח"א, סי' רמג), כתב בין השאר: "ואנן הלא במלחמת מצוה קעסקינן". וכך כתבו הגרי"ם אהרנברג זצ"ל אב"ד בתל אביב (שו"ת דבר יהושע ח"ב סי' מח), הגר"ש ישראלי זצ"ל (עמוד הימיני סי' ז), ועוד פוסקים גדולי הדור.

## ג. מי חייב לצאת למלחמת מצווה?

המשנה במסכת סוטה שהובאה לעיל אומרת שמה שלמדנו בפרשת שופטים שמי שבנה בית ולא חנכו, נטע כרם ולא חיללו, ארש אישה ולא לקחה, ילך ישוב לביתו ולא ישתתף במלחמה - זה אמור במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצווה "הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". והרמב"ם פסק כך להלכה, בדיוק כלשון המשנה (הל' מלכים ומלחמות פ"ז ה"ד). העניין של "כלה מחופתה" צריך בירור, כי לכאורה היוצאים לצבא בישראל הם רק הגברים, ככתוב בפרשת במדבר שה' ציווה את משה לפקוד את בני ישראל "כל זכר לגלגלתם מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל". וכתב הרדב"ז בפירושו לרמב"ם (שם): "ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן". וכך כתב בחידושי הרש"ש על המשנה בסוטה: "משמע דגם נשים יוצאות למלחמה, וחידוש הוא, ואולי אינן יוצאות אלא לבשל ולאפות וכדומה לצורך הגברים אנשי המלחמה". מדברי שניהם נלמד שיציאת נשים אינה לתפקידי לחימה, אלא לתפקידים לוגיסטיים, או למה שנקרא תפקידים "תומכי לחימה". השאלה האם רצוי שנשים יתגייסו לצבא כדי שיהיו מוכנות למלא תפקידים

כאלה בשעת מלחמה - אינה מענייננו כאן (ידוע שהרבנות הראשית לישראל התנגדה לזה מטעמים חינוכיים של קדושת המחנה וכו').

מכל מקום, לגבי גברים - המפקד של "כל יוצא צבא בישראל" כלל כל זכר מבן עשרים שנה ומעלה ללא יוצא מן הכלל, פרט לשבט לוי שלא השתתף במפקד, והיה לו מפקד מיוחד לצורך פדיון בכורות, כמפורש בפרשת במדבר. האם פירוש הדבר ששבט לוי פטור מלצאת למלחמה? במלחמת מדין נאמר למשה רבנו: "אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא" (במדבר ל"א, ד), פירש רש"י: "לכל מטות ישראל - לרבות שבט לוי". מקורו של רש"י הוא בספרי: "ר' עקיבא אומר אלף למטה אלף למטה שנים עשר אלף, מה תלמוד לומר לכל מטות ישראל תשלחו לצבא, להביא את שבטו של לוי". כך גרסו בספרי כל המפרשים ראשונים ואחרונים, ורק הגר"א הגיה: "להוציא שבטו של לוי" (כלומר שמנשה ואפרים כל אחד הוציא אלף והיו סך הכול שנים עשר אלף). אמנם, יש מאלה הגורסים "להביא את שבטו של לוי" הסוברים שבדרך כלל שבט לוי היה פטור ממלחמה, כי הוא מיוחד לעבודה בבית המקדש, ובמלחמת מדין הייתה הוראת שעה שגם שבט לוי ישתתף. כך **לכאורה** משמע מדברי הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל (פי"ג ה"ב): "ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה, מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרת... לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכוח גופם אלא הם חיל ה'". אולם, בהל' מלכים ומלחמות הרמב"ם אינו מזכיר כלל ששבט לוי פטור ממלחמת מצווה, והרי שם, במקום שכתב שהכול יוצאים אפילו חתן מחדרו, היה המקום להזכיר זאת. לכן נראה לומר שדבריו בהל' שמיטה ויובל פירושם שהלוויים אינם עורכים מלחמה לענין זכייה בחלק בארץ ובשלל, שעל זה מדובר שם לפני כן, אבל להילחם יחד עם אחיהם במלחמת עזרת ישראל מצר הם כן יוצאים. ובאמת מצאנו שהגמרא דנה האם אשת יפת תואר מותרת לכהן (קידושין כא ע"ב). והרד"ק כתב (שמואל ב כ"ג, כ) על מעשה בניו בן יהוידע הכהן שהכה את שני אריאל מואב: "כשציווה הקב"ה להילחם בשבעה גויים ובשאר אומות המצירות לישראל לא חילק בין כוהנים לישראל". ובפירוש יד פשוטה של הרב נ"א רבינוביץ' זצ"ל דייק מלשון הרמב"ם עצמו שהלוויים נלחמים, שכן כתב שם בהל' י: "כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען, וכן הן מוזהרין שלא יטלו חלק בביזה בשעה שכובשין את הערים", משמע: שהם כובשים.

ומרן הראי"ה זצ"ל כתב אודות שבט לוי (שבת הארץ ג): "נראה כשכל ישראל יוצאין למלחמה מחויבים גם הם לצאת, ומלחמה של כלל ישראל זאת היא גם כן עבודת ה', שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה' הוא שייך לה יותר משאר כל העם". וכן בחידושי הגרי"ז (סוטה מג ע"א): "דמה שכתב הר"ם דשבט לוי לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, אין הכוונה שהם מופקעים כלל מיציאה למלחמה, דנראה דהיכא שצריכין להם בשעת המלחמה גם הם היו יוצאים".

#### ד. תלמידי חכמים

ומה לגבי תלמידי חכמים? יש שנתלו בדברי הרמב"ם בהמשך שם: "ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו... הרי זה נתקדש קודש קדשים ויהיה ה' "

חלקו ונחלתו... ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו". אולם אין בדברים האלה שום ממש: הרמב"ם אינו מזכיר שם כלל מלחמה, אלא רק פרנסה, דהיינו שתהיה לו סיעתא דשמיא בפרנסתו (ובאופן עקיף זה מוכיח את הנ"ל שגם כל מה שכתב לגבי שבט לוי הוא לעניין חלק בארץ ושלל, דהיינו לענין הצד הכלכלי לגבי החיוב להילחם). והוא מדבר על "כל איש ואיש מכל באי עולם", ולא רק על ישראל. ואין אלו אלא דברי מוסר, ולא פסק הלכה, כדרכו של הרמב"ם לכתוב בסופי הספרים וההלכות דברי מחשבה ומוסר. וכבר כתבו כן מו"ר הרב צבי יהודה זצ"ל במאמר 'למצות הארץ' (שבספר לנתיבות ישראל), והרב קאפח זצ"ל בפירושו למשנה תורה, והרב ליכטנשטיין זצ"ל במאמר בגיליון המאה של 'עלון שבות'.

את חיוב תלמידי חכמים להשתתף במלחמה, הוכיח הקרן אורה (סוטה מד ע"ב ד"ה והרמב"ם) מהגמרא במסכת סוטה, ע"ש. ובאמת אין צורך להאריך בזה, שהרי "כל יוצא צבא בישראל" כולל כל זכר מבן עשרים שנה ומעלה, ועל החשמונאים בני מתתיהו שנלחמו במלכות יוון הרשעה אנו אומרים בתפילה "וזדים ביד **עוסקי תורתך**", ויהושע בן נון במלחמת כיבוש הארץ נתבע על ידי המלאך: "עכשיו ביטלתם תלמוד תורה", פירש"י: "**שהרי אינכם נלחמים בלילה**", "מיד וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, מלמד שלן בעומקה של הלכה" (מגילה ג ע"א). הרי שתלמידי חכמים נלחמים כמו כולם, ובשעות המנוחה הם מוצאים זמן גם ללימוד תורה בגבורה, וזו עולה בידם.